

fenomenen ontstaan, zoals de revue, het cabaret en de bioscoop. In de crisisjaren dertig van deze eeuw heerst er malaise in het theaterwezen. De kiem van het anti-semitisme wordt in deze periode ook in het theater gelegd. Veel Nederlandse artiesten beschuldigen joodse agenten, impressario's en schouwburgdirecteuren ervan dat zij alle engagementen doorspelen aan joodse entertainers. De concurrentie is moordend, mede door de komst van de geluidsfilm en de aanwezigheid van Duits-joodse theatermakers. Klöters beschrijft in dit artikel op zeer indringende wijze het lot van de joden in de tweede wereldoorlog. Ondanks dat joden een verschrikkelijke tijd tegemoet gaan, blijft het motto: 'The show must go on'. Zelfs in het doorvoeringskamp Westerbork en in Theresienstadt ontstaan joodse theater- en cabaretgezelschappen om hun lotgenoten tot het laatst toe te vermaken. Het artikel eindigt meteen lijst van joodse artiesten die de oorlog niet overleefd hebben.

Het boek wordt afgesloten met een artikel van Joost Groeneboer, 'Joodse personages op het Nederlands toneel' (117-138). Het gaat hier om de rol van de jood in diverse toneelstukken. Aanvankelijk wordt de jood afgebeeld als een slecht mens. Verkrachtend en corrumperend trekt hij over het toneel. Dit verandert omstreeks het eind van de vorige eeuw, als in toneelstukken thema's worden aangesneden zoals de joodse emancipatie, verandering van geloof, het gemengde huwelijk en het zionisme.

... *Dat is de kleine man* ... is een bundel die alle lof verdient. De artikelen zijn stuk voor stuk goed geschreven. Vooral het artikel van Klöters blinkt uit in grote kennis van het theater- en artiestenwezen. Het boek wordt aangevuld met een notenapparaat, een literatuurlijst en schitterende illustraties, die voor een groot deel nooit eerder zijn gepubliceerd. Deze bundel is niet alleen boeiend vanwege de beschrijvingen van de theaterindustrie, maar ook omdat het een zeer goed inzicht geeft in de joodse samenleving tussen 1840 en 1940.

Hans Slooter

L. Brug, e. a., ed., *Organisatie in het ijzeren tijdperk. De ANMB gegevens van J. G. Sikkema toegelicht en aangevuld* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1995, 239 blz., f49,50, ISBN 90 6861 105 4).

De organisatie in de titel is de Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkersbond. Deze op socialistische leest geschoeide vakbond werd in 1886 opgericht. In 1971 kwam aan het zelfstandig bestaan van de metaalbond een eind door haar opgaan in de Industriebond FNV. Dit boek legt de geschiedenis van de ANMB van begin tot einde vast. De Sikkema uit de titel was tussen 1920 en 1930 de penningmeester van deze bond. Dit boek geeft deze Sikkema zijn plaats in de geschiedschrijving van de Nederlandse vakbeweging. In de jaren dat hij werkzaam was bij de ANMB heeft hij namelijk een schat aan gegevens verzameld over de bond, variërend van precies bijgehouden ledenaantallen en salarissen van medewerkers tot ruim veertig levensschetsen van bestuurders van de bond. Na de tweede wereldoorlog werd zijn werk nog enkele jaren voortgezet door de medewerkers van de ANMB, doch op het eind van de jaren vijftig kwam ook aan dat vervolg een eind. In de jaren daarna raakte de verzameling in de vergetelheid, om pas in de jaren negentig weer aan de oppervlakte te geraken bij de inventarisatie van de bibliotheek van de Industriebond FNV.

Verscheidene omstandigheden hebben er vervolgens toe geleid dat het uiteindelijk tot een uitgave van een deel van de gegevens van Sikkema is gekomen. In de eerste plaats werd door auteur Bob Reinalda, ook redacteur van het *Biografisch woordenboek van het socialisme en de*

arbeidersbeweging in Nederland, aangegeven dat de levensschetsen de moeite waard waren om op enigerlei wijze te worden gepubliceerd. Ten tweede stond de Industriebond FNV wederom voor een grote organisatorische verandering. De bedoeling van de auteurs van het boek was om het actuele debat dat in de bond werd gevoerd over de reorganisatie te voorzien van enige historische munitie.

Het boek in zijn definitieve vorm kan op verschillende manieren worden gelezen, zoals ook wordt aangegeven door de schrijvers zelf. Het is namelijk, op de twee inleidende hoofdstukken na, ingedeeld in drie afzonderlijk te lezen kolommen. De eerste kolom bevat de algemene geschiedenis van de ANMB. De tweede bevat de hiervoor genoemde biografische gegevens. De derde kolom bevat de uiteenlopende organisatorische gegevens per kalenderjaar, zoals de samenstelling van het bondsbestuur en de aansluitingen van nieuwe afdelingen in dat jaar.

In de twee inleidende hoofdstukken wordt allereerst het ontstaan van het boek geschetst en vervolgens gepoogd aan te geven hoe de externe factoren en de interne organisatie van de ANMB op elkaar inwerkten. Hoewel het een korte schets betreft, valt hierover toch een opmerking te maken. Ofschoon door de auteurs wordt aangegeven dat zij zich vooral willen richten op de inwendige geschiedenis van de ANMB, mis ik in dit tweede hoofdstuk toch een korte schets van de andere vakbonden in het metaal, en de relatie die deze bonden hadden met de ANMB. Naast de ANMB was namelijk sprake van ondermeer de Nederlandsche RK metaalbewerdersbond, de Christelijke Metaalbewerdersbond en de syndicalistische Landelijke Federatie van Metaalbewerders. Ook in de hoofdstukken daarna was het mijns inziens prettig geweest als de ontwikkelingen in de ANMB tevens waren vergeleken met die van de andere bonden.

De algemene ontwikkeling van de ANMB wordt na de inleiding verder uitgewerkt in acht hoofdstukken met voor elke periode een eigen kenmerk. Over het algemeen zorgen belangrijke organisatorische veranderingen of belangrijke externe gebeurtenissen, zoals de sociale veranderingen na de tweede wereldoorlog, vooreen omslagpunt in de ontwikkeling van de vakbond.

Parallel met deze algemene geschiedenis lopen de biografische schetsen van de bezoldigde bestuurders van de ANMB. Deze schetsen zijn gebaseerd op de gegevens van Sikkema en zijn opvolgers, eventueel aangevuld met later bekend geworden gegevens. Na 1955 kwam evenwel een eind aan het bijhouden van deze biografieën. In het boek geven de auteurs aan dat zij vanwege het unieke karakter van de schetsen tot het besluit zijn gekomen om de ANMB-bestuurders na 1955 niet op dergelijke wijze te beschrijven. Daarom zijn enkel de namen en de data van indiensttreding van deze bestuurders opgenomen. Dit doet helaas wel afbreuk aan de volledigheid waarmee de ANMB en haar bestuurders worden beschreven. De overweging van de auteurs is wel begrijpelijk, maar indien zij het unieke van de schetsen van Sikkema wilden laten uitkomen, hadden zij misschien ook af moeten zien van het toevoegen van recent materiaal aan deze biografische schetsen. Voor de volledigheid was het beter geweest wanneer ook voor de nieuwe bestuurders een korte levensschets was opgesteld.

Deze kanttekeningen bij enkele aspecten van het werk doen evenwel niets af aan de waarde van het uiteindelijke boek. Het geeft een heldere kijk op de historische ontwikkelingen in de organisatie van een grote Nederlandse vakbond, en geeft vooral een schat aan informatie over de personen die werkzaam waren in die organisatie. Wellicht kan dit boek dan ook dienen als vergelijkingsmateriaal voor biografisch onderzoek bij andere vakbewegingen. Spijtig is daarom dat eventuele nieuwsgierigen problemen kunnen ondervinden bij verder spuurwerk door het ontbreken van een literatuurlijst en een lijst van vindplaatsen van het gebruikte archiefmateriaal.

W. H. Salzmans, *Bedrijfsleven, overheid en handelsbevordering. The Netherlands chamber of commerce in the United States, inc. 1903-1987* (Dissertatie Leiden 1994; [S.L.: s.n.], 1994, xii + 354 biz., f40,-, ISBN 90 90069 42 9).

Met zijn dissertatie over het Nederlandse streven tot bevordering van de handel met, en vooral de export naar de Verenigde Staten in de twintigste eeuw heeft Walter Salzman zeker in een behoefte voorzien. De culturele verhouding met Amerika heeft tot dusver meer professionele historische belangstelling gewekt dan de economische. Dit had natuurlijk alles te maken met het naoorlogse Amerikaanse politiek-culturele imperialisme, of wat voor imperialisme doorging. Vanuit de behoefte de ideeën die daaraan ten grondslag lagen in kaart te brengen, is (en wordt) door historici veel belangwekkend onderzoek verricht. Handelsbevordering is als onderwerp minder politiek geladen en daardoor minder interessant bevonden; zeker Nederlandse inspanningen dienaangaande, anders dan Amerikaanse die al gauw in een politieke samenhang worden geïnterpreteerd. Dit terrein van economische activiteit heeft pas in een gaandeweg steeds minder gepolitiseerd wetenschappelijk klimaat naar voren kunnen komen als een belangwekkend onderwerp.

Op basis van archieven, onder meer die van de ministeries van economische zaken en buitenlandse zaken en van de Nederlandse kamer van koophandel in de Verenigde Staten—het vooroorlogse deel van deze laatste bescheiden stelt helaas maar weinig voor— heeft Salzman een boeiend en soms verrassend beeld geschetst van de manier waarop particulieren en overheid de handen ineensloegen om het Nederlandse produkt in Amerika aan de man te brengen. Hoewel het om een zakelijke aangelegenheid ging, had deze inspanning toch ook een culturele dimensie. In het gezelschap dat het initiatief nam bevonden zich afstammelingen van zeventiende-eeuwse kolonisten (Van Lansing Pruyn, Bayard van Rensselaer, Stuyvesant Fish). Bij hen moet een zekere nostalgie een rol hebben gespeeld. In een door Salzman aangehaalde brief rept Pruyn in ieder geval van het versterken van 'commercial and traditional ties'. Het promoten van de Nederlandse cultuur (arts en sciences) en het wegwijzen maken van nieuwe immigranten werden opgenomen in het takenpakket van de nieuwe organisatie.

Voordat de Nederlandse kamer van koophandel in New York in 1903 werd opgericht, was handelsbevordering in de Nieuwe Wereld een kwestie van improvisatie door een ratjetoe van instanties en individuen. Nederlandse (al dan niet honoraire) consuls deden hun best, maar dat was niet goed genoeg. De Belgische aanpak gold als een lichtend voorbeeld; zo ook de Amerikaanse, die geconcentreerd was op Rotterdam: door meer samen te werken zouden overheid en bedrijfsleven de Amerikaanse markt open kunnen breken. De belanghebbenden namen tenslotte hun toevlucht tot het model dat al in Hamburg, Londen en Parijs was uitgeprobeerd. Een kamer van koophandel in New York zou, naar verwachting, het bruggehoofd worden vanwaaruit de Amerikaanse economie veel effectiever kon worden bewerkt. Met (bij de oprichting) 144 leden was de Netherland (sic) Chamber of Commerce in America bijzonder door zijn formaat. Ook de verwevenheid van particulier en overheidsinitiatief in de ontstaansgeschiedenis was zo niet uniek, dan toch een uitzondering. Hoewel Amerikaanse bedrijven geassocieerd lid konden worden, stond het Nederlandse belang voorop, zoals bleek uit de bestuurssamenstelling en de statutaire opdracht.

Salzmans studie is mede een onderzoek naar de competentie van de Nederlandse diplomatie. Wat de eerste decennia betreft gaat de auteur uitvoerig in op de tekortkomingen van (bijvoorbeeld) R. de Marées van Swinderen als (eerst) gezant in Washington D.C. en minister van buitenlandse zaken (1908-1913). Strijden voor Nederlandse handelsbelangen wilde Van Swinderen wel, maar bleek hij slecht onder de knie te hebben. Zijn lobbytechniek kon niet bij